Jorge Luis Borges o Swedenborgu

Iz španščine prevedel Andrej Rot

Ameriški esejist, pisatelj in filozof Ralph Waldo Emerson je leta 1845 v imenitnem predavanju za prototip mistika izbral Emanuela Swedenborga. Čeprav je ta trditev zelo posrečena, je morda poudaril le posebno značilnost človeka, ki se nagonsko umika okoliščinam in nujnostim, ki jih – nikoli ne bom vedel, zakaj – imenujemo resničnost. Emanuel Swedenborg pa je vse kaj drugega kot podoba takega človeka, kajti prodoren in delaven, kot je bil, je prepotoval ta svet in druge. Nihče ni ustrezneje sprejemal življenja in ga, tako kot on, raziskoval s strastjo, intelektualno ljubeznijo in neučakanostjo. Ni človeka, ki bi bil bolj odmaknjen od podobe meniha kot ta vročekrvni Skandinavec, ki je šel veliko dlje od vikinškega raziskovalca Erika Rdečega.

Tako kot Buda tudi Swedenborg ni odobraval askeze, ki siromaši človeka in ga utegne celo uničiti. Na robu Nebes je opazil puščavnika, ki se je odločil, da si bo zaslužil nebeško kraljestvo. Zato je spokornik v svojem smrtnem življenju iskal samoto in puščavo. Ko je dosegel cilj, je naivnež odkril, da ne more slediti pogovoru angelov ali prodreti v zapletenost Raja. Končno so mu dovolili, da okoli sebe ustvari slepilo puščave. Tam je zdaj, kot na zemlji, se mrtviči in moli, vendar brez upanja v nebesa.

Emanuelov oče, Jesper Swedberg, je bil slovit luteranski škof. V sebi je čudovito družil gorečnost in strpnost. Emanuel se je rodil v Stockholmu v začetku leta 1688. Že kot otrok je razmišljal o Bogu in se zavzemal za pogovore z duhovniki, ki so pogosto obiskovali očetovo hišo. Zgovorno je, da je Emanuel Swedenborg pred Luthrovo temeljno postavko o odrešitvi zaradi vere postavljal odrešenje z deli, saj so ta pravi dokaz vere. Ta nenavadni in osamljeni človek je združeval v sebi številne osebnostne odtenke. Cenil je obrti. Kot mladenič se je v Londonu učil knjigovezništva, mizarstva, optike, urarstva in izdelovanja znanstvenih orodij. Tiskal je zemljevide za globuse. Vse to je počel, ne da bi zanemarjal pristope različnih naravoslovnih ved, algebre in nove astronomije. Želel si je spoznati Newtona in se pogovarjati z njim. Njegove aplikacije so bile vedno inovativne. Razvil je nebularno teorijo, o kateri pravijo, da je prehitela Kantovo in Laplaceovo, za vojaške namene je med drugim zasnoval ladjo, ki bi lahko letela po zraku, narisal je načrte za podmornico. Zaslužen je za posebno metodo določanja dolžin in razpravo o premeru Lune. Okoli leta 1716 je v Uppsali začel izdajati lepo naslovljeno znanstveno periodiko *Daedalus Hiperborius;* izhajala je dve leti. Leta 1717 je zaradi ravnodušnosti do samo teoretičnega dela zavrnil katedro za astronomijo, ki mu jo je ponudil kralj. Med tveganimi in skoraj mitskimi vojnami Karla XII. je deloval kot vojaški inženir. Zamislil si je in izvedel napravo za premikanje ladij po kopnem na razdalji več kot štirinajst milj. Leta 1734 so na Saškem izšli trije zvezki z naslovom *Opera philosophica et mineralia*. Zapustil je dobre latinske heksametre in angleška književnost – dela Spencerja, Shakespearja,

Cowleyja, Miltona in Drydna – ga je zanimala zaradi svoje domišljijske moči. Če se ne bi zavezal mistiki, bi bilo njegovo ime slavno v znanosti. Tako kot Descartesa ga je zanimalo vprašanje, kje se duša povezuje s telesom. Anatomija, fizika, algebra in kemija so navdihnile številna njegova dela, ki jih je, kot je bilo v navadi, marljivo napisal v latinščini.

Na Nizozemskem sta pritegnila njegovo pozornost vera in dobro počutje prebivalcev; to je pripisoval temu, da je bila država republika, saj v kraljestvih ljudje, navajeni na kraljevo milost, po navadi laskajo Bogu. Servilnost pa Bogu ne more biti všeč. Mimogrede naj spomnimo, da je med potovanji obiskoval šole, univerze, revne soseske in tovarne, navdušen pa je bil tudi nad glasbo, predvsem nad opero. Bil je svetovalec kraljevega urada za rudnike in je zasedal mesto v plemiški zbornici. Raje je preučeval *Sveto pismo* kot dogmatsko teologijo. Niso mu bile dovolj latinske različice *Biblije*, raziskoval je izvirna besedila v hebrejščini in grščini. V osebnem dnevniku se je obtoževal nesramnega napuha; med listanjem po knjigah v knjižnici je pomislil, da bi jih lahko brez večjega truda presegel, potem pa je spoznal, da Gospod pozna tisoč načinov, kako se dotakniti človeškega srca, in da ni knjige, ki ne bi bila uporabna. Že Plinij mlajši je zapisal, da ni tako slabe knjige, da ne bi vsebovala česa dobrega; tudi Cervantes si je zapomnil to ugotovitev.

V aprilski noči leta 1745 se mu je v Londonu zgodilo nekaj prelomnega. Swedenborg je dogodek označil za skrivno stopnjo ali stopnjo ločenosti. Predtem je imel sanje, molil, preživel obdobja negotovosti in pokore, pa tudi, to je še bolj nenavadno, obdobja dela na znanstvenem in filozofskem področju. Neznanec, ki mu je tiho sledil po londonskih ulicah in o katerem ne vemo ničesar, se je nenadoma pojavil v njegovi sobi in se mu predstavil kot njegov Gospod. Naročil mu je poslanstvo, da ljudem, ki se utapljajo v ateizmu, zmoti in grehu, razodene resnično in izgubljeno Jezusovo vero. Zaupal mu je, da bo njegov duh potoval po nebesih in peklu, da se bo lahko pogovarjal z mrtvimi, demoni in angeli.

Izbranec je tedaj štel sedeminpetdeset let; po tistem je še skoraj trideset let živel jasnovidno življenje in ga zapisoval v zgoščene razprave. V nasprotju z drugimi mistiki se je odrekel metaforičnosti, vzvišenosti, nejasnim in ognjevitim hiperbolam.

Razlogi za to so očitni. Uporaba katerega koli izraza predpostavlja skupno izkušnjo, za katero so besede simbol. Če nam govorijo o okusu kave, je to zato, ker smo jo že pokusili; če govorijo o rumeni barvi, je to zato, ker smo že videli limone, zlato, pšenico in sončne zahode. Da bi predstavili neizrekljivo združitev človekove duše z božanskim, so se islamski sufiji zatekli čudovitim analogijam, podobam vrtnic, opitosti ali telesne ljubezni; Swedenborg pa se je odrekel takim retoričnim zvijačam, ker

njegov namen ni bil ekstaza razburjene in odtujene duše, temveč točen opis nezemeljskih krajev. Da bi si predstavljali ali vsaj začeli predstavljati nepremagljivo globino pekla, nam Milton pravi: *No light, but rather darkness visible* – ni svetlobe, bolj vidna tema; Swedenborg ima raje strogost in – zakaj ne bi tega rekel? – natančnost raziskovalca ali geografa, ki opisuje neznana kraljestva.

Ko narekujem te vrstice, čutim, da me bralčeva nejevernost ustavlja kot visok bronast zid. Krepita ga dve domnevi: o namernem umišljanju tistega, ki je pisal tako nenavadne stvari, in o vplivu nenadne ali postopne norosti. Prva domneva je nesprejemljiva. Če bi se Emanuel Swedenborg odločil zavajati, se ne bi zatekel k anonimni objavi dobršnega dela svojega opusa, kot se je zgodilo pri devetih zvezkih njegovih *Arcana Caelestia* – *Nebeških skrivnosti* –, ko se je odpovedal avtoriteti, ki bi jo prinašala veljava njegovega slavnega imena. Vemo, da si ni prizadeval za prozelitizem. V maniri Emersona in Walta Whitmana je menil, da argumenti nikogar ne prepričajo in da je dovolj izreči resnico, da jo sogovorniki sprejmejo. Vedno se je izogibal polemikam. V vsem njegovem delu ni mogoče najti niti enega samega silogizma, pač pa le preproste izjave in umirjene trditve. Jasno je, da se nanašam na njegove mistične razprave.

Prav tako je neumestna domneva o njegovi norosti. Če bi se avtorju *Daedalusa Hiperboreusa* in *Prodromusa Principioruma Reruma naturaliuma* zmešalo, ne bi imeli na tisoče njegovih metodičnih strani, ki pomenijo skoraj tridesetletno delo in nimajo nobenega opravka z blaznostjo.

Zazrimo se zdaj v njegove skladne in številne uvide, v katerih je vsekakor veliko čudežnega. William White je prodorno ugotovil, da ponižno zaupamo v vizije starih in po navadi zavračamo sodobnike ali se jim posmehujemo. Verjamemo v Ezekijela, ker ga poveličujeta časovna in prostorska odmaknjenost, verjamemo Svetemu Janezu od Križa, ker je sestavni del španske literature, ne pa Williamu Blakeu, uporniškemu Swedenborgovemu učencu, in tudi ne njegovemu učitelju. Na kateri natančen datum so se resnične vizije prenehale in so jih nadomestili apokrifi? Isto je o čudežih povedal Gibbon.

Dve leti se je Swedenborg posvečal študiju hebrejščine za neposredno preverjanje *Svetega pisma*. Sam menim – naj bo jasno, da gre le za moje heterodoksno (celovito) mnenje pisatelja in ne raziskovalca ali teologa – da je bil, tako kot Spinoza ali Francis Bacon, sam po sebi mislec in da je sam zagrešil nerodnost, ko se je odločil svoje ideje postaviti v okvir obeh *Zavez*. Podobno se je zgodilo hebrejskim kabalistom, ki so bili v bistvu neoplatonisti; za utemeljitev svojega sistema so se sklicevali na avtoriteto verzov, besed, pa celo črk in prenosov črk iz *Geneze*.

Ne nameravam prikazati Swedenborgove teološke doktrine, zapisane v *Novem Jeruzalemu*, želim se le ustaviti pri dveh točkah. Najprej pri njegovem zelo izvirnem pogledu na nebesa in pekel. Swedenborg ga je podrobno razložil v svoji najbolj znani in najlepši razpravi *De Caelo et inferno*, objavljeni v Amsterdamu leta 1758. Blake jo je obnovil, Bernard Shaw pa jo je nazorno povzel leta 1903 v tretjem dejanju *Človeka in Supermana*, ko je pisal o sanjah Johna Tannerja. Shaw, kolikor mi je znano, ni nikoli govoril o Swedenborgu; morda ga je spodbudil Blake, o katerem je pogosto in spoštljivo govoril, ali pa, to ni neverjetno, se je do teh zamisli dokopal sam.

Dante Alighieri v slavnem *Pismu Cangrandu Della Scali* opozarja, da se njegova *Commedia*, tako kot *Sveto pismo*, lahko bere na štiri različne načine in da je dobesedno branje le eno izmed njih. Prevladujejo dragoceni verzi, vendar bralec ohranja neizbrisen vtis, da devet krogov pekla, devet planot gore vic, na kateri se grešniki očiščujejo sedmerih glavnih grehov, in devet rajskih nebes ustreza trem ustanovam – eni kazenski, drugi spokorni in tretji dovoljeni. Odlomki, kot je *Kdor vstopiš, pusti zunaj upe vsake*, krepijo topografsko prepričanje, ki ga uresničuje umetnost. Swedenborgove onstranske destinacije so popolnoma drugačne. Nebesa in pekel njegove doktrine nimajo krajevne razsežnosti, čeprav ju duše umrlih, ki jih naseljujejo in nekako ustvarjajo, vidijo, kot da sta v vesolju. So razmere duš, ki jih določa njihovo prejšnje življenje. Nebesa niso nikomur prepovedana, nikomur ni naložen pekel. Vrata so tako rekoč odprta. Tisti, ki umrejo, ne vedo, da so mrtvi, za nedoločen čas projicirajo iluzorno podobo svojega običajnega okolja in ljudi okoli sebe. Po določenem času se jim približajo neznani ljudje. Če je pokojni hudoben človek, sta mu všeč videz in domačnost demonov in se jim kmalu pridruži; če je pravičnik, izbere angele. Za blažene je svet demonov močvirsko območje, območje jam, požganih koč, ruševin, beznic in gostiln. Hudobneži nimajo obrazov ali pa so ti (v očeh pravičnih) izmaličeni in grozljivi, vendar se njim samim zdijo lepi. Izvajanje moči in medsebojno sovraštvo sta njuna sreča. Živijo predani politiki v najbolj južnoameriškem pomenu besede; se pravi, da živijo za zarote, laži in podtikanje. Swedenborg pripoveduje, da je žarek nebeške svetlobe padel na dno pekla; podleži so ga dojeli kot smrad, razjedo in mrakobo.

Pekel je druga stran Nebes, potrebna za ravnovesje stvarstva. Tej strani vlada Gospod. Skladje sfer je nujno za svobodno voljo, ki se mora nenehno odločati med dobrim, ki izvira iz nebes, in zlom, ki izvira iz pekla. Človek vsak dan, vsak trenutek vsakega dne uresničuje svojo večno pogubo ali zveličanje. Kar smo, to bomo. Tesnoba in groza agonije, ki se po navadi pojavita, ko je umirajoči v strahu in zmeden, nista pomembni. Lahko verjamemo v nesmrtnost duše ali ne, nedvoumno pa

je, da je nauk, ki ga je razkril Swedenborg, bolj moralen in razumen, kot kakšno skrivnostno darilo, ki ga skoraj naključno dobimo v zadnjem trenutku. Swedenborg nas nagovarja h krepostnemu življenju.

Številna nebesa sestavljajo nebo, ki ga je videl Swedenborg, množica angelov predstavlja vsakega izmed njih in vsak posamezen angel je eno izmed nebes. Vodi jih goreča ljubezen do Boga in bližnjega. Splošna oblika nebes je oblika človeka ali – to je isto – angelska oblika, saj angeli niso drugačna vrsta. Angeli, tako kot demoni, so pokojniki, ki so prešli v angelsko ali demonsko sfero. Ta nenavadna lastnost nakazuje četrto dimenzijo, ki jo je že napovedal angleški teolog in filozof Henry More: angeli, kjer koli že so, vedno zrejo v Gospoda. V duhovnem svetu je sonce vidna podoba Boga. Prostor in čas obstajata le navidezno; če ena oseba misli na drugo, jo ima že ob sebi. Angeli se, tako kot ljudje, pogovarjajo z izgovorjeno in slišano besedo, vendar je jezik, ki ga uporabljajo, naraven in ne zahteva učenja. Skupen je vsem angelskim sferam. Umetnost pisanja v nebesih ni neznana; Swedenborg je večkrat prejel božanska sporočila, ki so bila videti ročno napisana ali natisnjena, vendar jih ni mogel popolnoma razvozlati, ker ima Gospod raje ustna in neposredna navodila. Vsi otroci, neglede na to, ali so bili krščeni ali ne, in neglede na vero, ki jo izpovedujejo njihovi starši, gredo v nebesa, tam pa jih učijo angeli. Ne bogastvo, ne blaženost, ne razkošje, niti posvetno življenje niso ovira za vstop v nebesa; biti reven ni zasluga ali vrlina, kot tudi ne biti nesrečen. Bistvenega pomena sta dobra volja in ljubezen do Boga, ne zunanje okoliščine. Slišali smo že primer puščavnika, ki si je s trpinčenjem in osamljenostjo onemogočil nebesa in se moral odreči uživanju v njih.

V razpravi o zakonski ljubezni, ki je izšla leta 1768, Swedenborg pravi, da zakonska zveza na svetu ni nikoli popolna, ker pri moškem prevlada razumevanje in pri ženski volja. V nebesni državi bosta moški in ženska, ki sta se imela rada, oblikovala enega samega angela.

V *Apokalipsi*, ki je ena izmed kanoničnih knjig *Nove zaveze*, Janez Evangelist ali Janez Teolog govori o Nebeškem Jeruzalemu; Swedenborg idejo razširi še na druga velika mesta. Tako v delu *Vera Christiana Religio* iz leta 1771 piše, da obstajata dva onstranska Londona. Ko ljudje umrejo, ne izgubijo svojih značajev. Angleži ohranjajo svojo intimno intelektualno luč in upoštevanje avtoritete; Nizozemci še naprej poslujejo; Nemci, otovorjeni s knjigami, na vprašanja odgovarjajo tako, da se najprej posvetujejo z ustreznim branjem. Muslimani nam ponujajo najbolj nenavaden primer. Ker sta pojma Mohamed in religija v njihovih dušah neločljivo povezana, jih Bog obdari z angelom, ki se pretvarja, da je Mohamed, in jih uči vere. Ta angel ni vedno isti. Pravi Mohamed se je nekoč pojavil pred verno skupnostjo in je lahko izrekel

besede: »Jaz sem vaš Mohamed.« Takoj je počrnel in se spet potopil v pekel.

V duhovni srenji ni hinavcev. Vsak je to, kar je. Neki zlobni duh je naročil Swedenborgu, naj napiše, da demoni uživajo v prešuštvovanju, kraji, goljufanju in laganju in se naslajajo nad smradom iztrebkov in mrtvih. Skratka, radovedni bralec si lahko ogleda zadnjo stran razprave *Sapientia Angelica de Divina Providentia* iz leta 1764.

V nasprotju z drugimi vidci je Swedenborg nebesa prikazal natančneje od zemlje. Oblike, predmeti, strukture in barve so bolj zapleteni in bolj živi.

V *Evangelijih* je odrešenje etični proces. Poštenost je temeljna; povzdignjeni so tudi ponižnost, beda in nesreča. K poštenosti pa Swedenborg dodaja še eno zahtevo, ki je prej ni omenil noben teolog – pamet. Spomnimo se asketa, ki je bil prisiljen priznati, da ni vreden teološkega pogovora z angeli. (Številna Swedenborgova nebesa so polna ljubezni in teologije.) Ko Blake v lakonskih epigramih *The Fool Shall Not Enter Glory* piše, da bedaki ne bodo dosegli slave ne glede na to, kako so sveti, ali ko nagovarja, naj se rešimo svetosti in se odenemo s pametjo, vnovčuje Swedenborgove misli. Blake tudi potrjuje, da inteligenca in poštenost nista dovolj in da je za človekovo odrešenje potrebno še tretje: biti umetnik. Jezus Kristus je to bil, saj je učil s prispodobami in metaforami, ne z abstraktnim razmišljanjem.

Ne brez oklevanja bom zdaj skušal, delno in nekvalificirano, skicirati nauk o ujemanju, ki za številne pomeni središče predmeta, ki ga preučujemo. V srednjem veku so mislili, da je Bog napisal dve knjigi, tisto, ki ji pravimo *Biblija*, in tisto, ki jo imenujemo vesolje. Razlagati jih je bila naša dolžnost. Domnevam, da se je Swedenborg začel z eksegezo prvega. Domneval je, da ima vsaka beseda v *Svetem pismu* duhovni pomen, in tako izoblikoval obsežen sistem skritih pomenov. Kamni na primer simbolizirajo naravne resnice; dragoceni kamni duhovne resnice; zvezde božansko znanje. Konj simbolizira pravilno razumevanje *Svetega pisma*, pa tudi izkrivljanje ob pomoči sofistike; odvratnost opustošenja, Trojica; brezno, bog ali pekel; itn. Od simbolnega branja *Biblije* je Swedenborg prešel k simbolnemu branju vesolja in nas. Sonce na nebu je podoba duhovnega sonca, to pa je podoba Boga; na zemlji ni bitja, ki ne bi preživelo zaradi božjega vpliva. Najmanjše stvari, je zapisal De Quincy, ki je bral Swedenborgovo delo, so skrivna ogledala večjih. Univerzalna zgodovina, je dejal Carlyle, je besedilo, ki ga moramo nenehno brati in pisati in v katerem smo tudi zapisani. Ta vznemirljiva slutnja, da smo figure in simboli božanske kriptografije, katere pravega pomena ne poznamo, polni knjige Léona Bloya. In judovski kabalisti so to vedeli.

Nauk o ujemanju me je pripeljal k omembi kabale. Kolikor vem ali se spominjam, do

zdaj še nihče ni raziskal njune intimne sorodnosti. V prvem poglavju *Svetega pisma* beremo, da je Bog ustvaril človeka po svoji podobi in podobnosti. Ta pomeni, da ima Bog človeško obliko. Kabalisti, ki so v srednjem veku sestavili *Knjigo sijaja*, izjavljajo, da je deset emanacij ali sefírot, katerega vir je neizrekljiva božanskost, mogoče spočeti pod drevesno ali človeško vrsto; prvega arhetipskega človeka, Adama Kadmona. Če je vse v Bogu, je vse v človeku, ki je njegov zemeljski odsev. Tako Swedenborg in kabala prideta do pogleda na mikrokozmos, torej človeka, kot zrcalo ali kompendij vesolja. Po Swedenborgovem mnenju so pekel in nebesa v človeku, tako kot tudi rastline, gore, morja, celine, minerali, drevesa, rože, osat, ribe, orodje, mesta in zgradbe.

Leta 1758 je Swedenborg sporočil, da je bil prejšnje leto priča vesoljni sodbi, ki je bila izvršena v duhovnem svetu in ustreza natančnemu datumu, ko je vera ugasnila v vseh cerkvah. Propad se je začel z ustanovitvijo rimske cerkve. Začetek Luthrove reforme, ki jo je napovedal Wycliff, je bil nepopoln in pogosto heretičen. Vesoljna sodba se tudi dogaja v trenutku smrti vsakega človeka in je posledica vsega njegovega prejšnjega življenja.

29. marca 1772 je Emanuel Swedenborg umrl v Londonu, v mestu, ki ga je ljubil in v katerem mu je Bog neko noč zaupal poslanstvo, po katerem je postal edinstven med ljudmi. Ohranilo se je nekaj pričevanj o njegovih zadnjih dneh, o njegovi staromodni črni žametni obleki in meču z nenavadno oblikovanim ročajem. V zadnjih letih je živel zelo asketsko; njegova hrana so bili kava, mleko in kruh. Kadar koli ponoči ali podnevi so ga služabniki slišali, kako hodi po svoji sobi in se pogovarja s svojimi angeli. Nekako v sedemdesetih letih 20. stoletja sem napisal ta sonet:

Emanuel Swedenborg

Veliko više od drugih je hodil
med ljudmi ta odmaknjeni človek;
z angeli in demoni je govoril,
jih ogovarjal s skrivnimi imeni.

Gledal je tisto, česar zemeljani ne vidijo:
meril žgočo geometrijo, sorazmernost
lesketajočih se božjih labirintov,
grozo tolmuna peklenskih radosti.

Vedel je, da so nebesa in pekel v duši

tvoji; tudi vse pripóvedi o njih;
kot slavni Grki vedel, da so dnevi
v časnem okviru zrcalo Večnega.

V latinščini je pisal poslednje
reči, ne da bi sodil, zakaj in kdaj.

Spletna revija